

УДК 811.161.2'37'367

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВАЛЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРЕДИКАТІВ ДІЇ В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕНЬ-РЕПЛІК

Щербачук Н.П.

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті простежено закономірності реалізації валентного потенціалу предикатів дії в семантико-синтаксичній структурі простих речень-реплік діалогічних єдностей типу питання-відповідь. Указано, що смисловою основою таких конструкцій формує предикат дії, як найпоширеніший семантичний тип ознакових слів, та його валентність. Зазначено, що під впливом лінгвістичних та паралінгвістичних факторів семантична парадигма предиката дії в діалогах включає різні в кількісному й якісному плані валентні структури. Зосереджено увагу на аналізі експліцитності / імпліцитності ознакових слів дії в діалогічних єдностях. З'ясовано особливості реалізації нульмісних-семімісних предикатів дії в структурах діалогу.

Ключові слова: речення-репліка, діалог, семантико-синтаксична структура речення, валентність, предикат, предикат дії, субстанційні синтаксеми.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна лінгвістична теорія в останні десятиріччя разом із детальним аналізом семантичних категорій продовжує інтенсивно розробляти положення щодо функціонування мовних одиниць в умовах реального спілкування. Актуальними залишаються підходи при дослідженні речень, пов'язані з семантичним і комунікативним аспектами, а звідси з синтаксисом мови і синтаксисом мовлення.

Необхідність повідомити будь-яку думку, дати пояснення тому чи іншому явищу, констатувати факт дійсності впливає на те, що носій мови добирає специфічні засоби й способи для реалізації власної моделі речення в мовленнєвій ситуації. Щоб перевести мову в мовлення, на думку Ш. Баллі, необхідно виконати функцію актуалізації [1, с. 93]. Найповніше з'ясування специфічних рис семантико-синтаксичної структури простого речення можливе саме на матеріалі діалогічних конструкцій.

Сучасна українська мова має у своєму арсеналі різноманітні типи речень із певним призначенням, структурою та сферою вжитку, на формування яких впливає характер інформації та умови її передачі. Діалогічному мовленню властиві прості конструкції, адаптовані до умов спілкування та реалізації основних функцій, які репрезентують як мовні моделі речення, що не відрізняються від властивих монологічним контекстам, так і висловлення, що віддалені від них. На сьогодні лінгвістика має велику кількість дослідницького матеріалу, який сприяє розв'язанню цілого ряду питань, служить причиною для подальших дискусій.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Будь-яке речення за рахунок компонентної наповненості виражає закінчену думку, передає ту чи іншу картину об'єктивної реальності, тим самим створюючи семантичну модель речення. Тому сучасне мовознавство стало розглядати речення як семантичну пропозицію, яка є комбінацією предикатних і субстанційних синтаксем, що формують семантико-синтаксичну основу речення, центральним компонентом якої є предикат та його валентна специфіка.

Сучасний етап розвитку теоретичної граматики продовжує визначатися вченням про мов-

ну категорію валентності, яке і далі поглиблює дослідження в галузі синтаксичної семантики. Становлення й теоретичне обґрунтування терміна пов'язують з ім'ям Л. Теньєра. У подальшому цю теорію розробляли В. Г. Адмоні, Й. Ф. Андерш, Ю. Д. Апресян, І. Р. Вихованець, Г. Хельбіг, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, С. Д. Кацнельсон, М. П. Кочерган, Т. Є. Масицька, Н. М. Мединська, О. І. Москальська, М. Д. Степанова, М. І. Степаненко, К. Ф. Шульжук та ін. Під поняттям «валентності» розуміють основні закономірності сполучуваності одиниць певної мови.

На думку Н. М. Мединської, валентність є невід'ємною ознакою поняття «предикат», її враховують, класифікуючи предикати та визначаючи їхні найістотніші характеристики [5, с. 87].

Період існування цієї теорії позначився не тільки поглибленням розуміння її категорійних ознак, але і потребою перегляду, уточнення засад семантико-синтаксичної структури речення відповідно до динамічних процесів, найновіших тенденцій у розвитку граматичної системи сучасної української мови. Цікавою й перспективною є теорія семантико-синтаксичної залежності Т. Є. Масицької, яка об'єднує сполучуваність, дистрибуцію, валентність й інтенцію. На її думку, теорія залежностей слугує для глибшого витлумачення організації різнотипних реченнєвих конструкцій і вможливує виокремлення самостійного напрямку, що визначає специфіку поєднання залежних складників у простому семантично елементарному та ускладненому реченнях і предикативних частин у складних синтаксичних конструкціях [4].

В українському мовознавстві і надалі актуальними є дослідження теоретичних проблем синтаксису в контексті питань, пов'язаних із визначенням функції кожного компонента семантико-синтаксичної структури в мовленнєвій побудові, специфікою реалізації потенційних можливостей предикатів у реченнях-репліках, що визначає експліцитність/імпліцитність субстанційних синтаксем.

Метою нашого дослідження є аналіз валентних властивостей предикатів дії та їхня реалізація в семантико-синтаксичній структурі простих речень-реплік діалогічних єдностей типу питання-відповідь.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. Особливістю більшості дієслів сучасної української мови є їх семантична неоднозначність. Тому при виділенні структурних типів речень-реплік зосереджують увагу на смисловій властивості предикатів, яка прогнозує інформативно-комунікативну завершеність мовленнєвої одиниці. Відповідно до цього семантична парадигма будь-якого ознакового слова в діалозі включає різні в кількісному й якісному плані валентні структури, що мають своєрідну специфіку в реалізації свого компонентного складу.

Мовленнєві єдності типу питання-відповідь виявляють закономірності змістового та граматичного співвідношення, що реалізується в найхарактерніших синтаксичних явищах. Загалом це стосується репліки-реакції, яка або продовжує попередню конструкцію, або будується під впливом її структури. Змістова завершеність таких комплексів реалізується комунікативним блоком, а не складом окремої репліки.

Оскільки запит інформації міститься в першому елементі діалогічного акту, то він є повним, розгорнутим за будовою. Більшість питальних речень будуються за тими ж моделями, що й розповідні речення. Центральним компонентом репліки-запитання є дієслово, яке вказує на модально-часові характеристики речення і робить його повноцінною синтаксичною будовою. Значеннєве навантаження такої питальної одиниці реалізується лише за наявності ознакового слова з погляду його окресленої валентної семантики, котра визначає синтаксемний склад елементарних реченнєвих структур, а також указує на певну ситуацію.

Потреби спілкування зумовлюють запитання, яке передає сильне комунікативне спрямування мовлення на наступне висловлення. Ці конструкції, у своєму лексико-формальному складі містять лише те головне, про що потрібно запитати в кожному окремому випадку, уникаючи вживання зайвих у смислового відношенні слів. Попередній контекст або ситуація зумовлюють імплікацію опущеного компонента. З цим пов'язана неповнота реплік-реакцій та реплік-стимулів, котру розглядають як специфічність діалогічного мовлення.

Другий компонент мовленнєвої єдності містить у собі необхідне значення, яке передається завдяки цілісності усього діалогу. Функційна специфіка цих структур реалізується в актуалізації й експлікації очікуваного адресантом змісту – ремного компоненту, тоді як інші можуть залишатися невираженими. Адресат, керуючись настановою співрозмовника, словесно позначає найбільш важливі, нові компоненти смислу. Такі конструкції надають мовленню «невимушеності, гнучкості та природного звучання, сприяють виділенню комунікативного центру висловлення» [2, с. 103].

Структурна неповнота реплік діалогу є для них синтаксичною нормою, відступ від якої призводить до того чи іншого стилістичного навантаження. Пов'язаність граматичної будови, відсутність чіткого синтаксичного членування, експресивність – ці риси неповноти закріплюють такі речення за стилями побутово-розмовного і художнього мовлення.

Своє дослідження ми здійснювали на матеріалі художніх творів (проза, драматургія) українських письменників XIX – XX ст. (Панас Мирний, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, С. Скляренко, Ганна Черінь, А. Дімаров, В. Шевчук, Ю. Андрухович та ін.).

Семантична структура речення ґрунтується на універсальних поняттях, що допомагають осмислити окремі ситуації з характерними для них особливостями, узагальнюючи й типізуючи їх. Наше мислення відображає ці ситуації у вигляді типових смислових структур, в основі яких лежать семантичні типи предикатів, що своїми значеннєвими властивостями прогнозують інформативну завершеність мовленнєвої конструкції [8, с. 31].

Семантика предиката об'єднує його власне синтаксичні, частиномовні та лексико-семантичні властивості, що виявляються у складі речень.

За нашими даними, найуживанішим різновидом ознакового слова в діалогічному мовленні, яке реалізує свою первинну роль, основне призначення в граматичній системі, є предикат дії.

Традиційний поділ дієслівних предикатів на 2 узагальнені групи (із семантикою дії та із семантикою стану) відбувається у зв'язку з неоднозначним трактуванням лінгвістами значення слова «дія» і відображає найбільш загальні та істотні семантичні характеристики дієслів.

У широкому розумінні кожне дієслово, позначаючи дію, повинне зараховуватися до предикатів дії. За такої умови воно як морфологічна одиниця відповідає предикату дії як елементу семантичного рівня. Однак не завжди можна простежити тотожність між морфологічною та семантичною одиницями. Тому залежно від смислового значення дієслова поділяються на ряд семантичних типів, з-поміж яких виділяємо предикати дії, процесу, стану, які мають якісні й кількісні відмінності між валентними структурами [3].

Якісна різниця ґрунтується на відмінностях між семантичними функціями суб'єктних аргументів дієслова дії і дієслова стану. Перше вимагає суб'єкта, що позначає активного виконавця дії, тобто діяча, від якого походить конкретна дія. Другому властивий суб'єкт із значенням носія стану, а тому він є пасивним суб'єктом, якому властивий певний стан.

Роль предикатів дії зумовлюється рядом власне-семантичних і семантико-синтаксичних ознак. Їхні власне-семантичні характеристики пов'язані із значенням часу. Дія в часі її перебігу існує фазово, тобто в кожний окремий відрізок часу відбувається тільки окрема її форма розвитку [3, с. 35].

Активні елементи формування структурної основи реченнєвої одиниці, предикати дії, цікаві насамперед своїм непередикатним оточенням, яке характеризується різноманітним семантичним наповненням. Їх сполучувальний потенціал виявляє специфічність у реалізації облігаторних і факультативних іменникових компонентів, яка найяскравіше виявляється в реченнях-репліках.

Ознакові слова дії поділено на групи за кількістю необхідних субстанційних синтаксем, що розкривають значення дієслова. Предикату зі значенням дії із семантичного погляду не влас-

тиво мати нульову валентність, оскільки ця синтаксема є несамоодостатньою в смисловому відношенні одиницею. Своє значення він може реалізувати тільки в складі цілісного предикатного висловлювання. Мінімальний поєднувальний потенціал цих одиниць – один залежний іменниковий компонент, що є або лексично вираженим, або опущеним. Оскільки дія не існує сама по собі, а її виконує певна активна особа, то це насамперед наявність дієслова-предиката дії та суб'єкта цієї дії, який виконує функцію діяча. Характерним для мовленнєвих структур є те, що позицію таких компонентів, зазвичай, займають назви істот. Наприклад: – *Ви писали мені листа*, – *каже вона* (Є. Плужник); – *Архонт мене вже пригостив*, – *різко вигукнув Ясон* (В. Чемерис); – *За що ти отримала?* – *Він усунув мені в руку* (Панас Мирний); – *Криці ми заготовимо*, – *сказав батько* (В. Малик); – *Абдул грабує нас!* – *підхопив татарин* (З. Тулуб); – *Що ти тут робиш?* – *Я слухаю музику* (О. Кобилянська). Суб'єкт дії є початком у репрезентації відношень і властивостей предметів, явищ та релій навколишнього світу. Ознакою суб'єктності позначені усі без винятку мовленнєві конструкції із предикатами дії. Крім того, особа, виконуючи дію, обов'язково спрямовує її на певний об'єкт (предмет чи особу), який є пасивним учасником ситуації. Тому мінімальна семантико-синтаксична сполучуваність предикатів дії становить два залежні субстанційні компоненти. Максимальне поєднання властиве тільки предикатам дії і включає в себе сім залежних субстанційних синтаксем. Саме це вказує на їхню центральність з-поміж решти семантичних типів ознакових слів. Залежно від комунікативного завдання та у зв'язку з тяжінням діалогічних конструкцій до лаконізму реалізація всіх можливих субстанційних синтаксем у реченні-репліці має свою специфіку, тому виникає низка складніших схем, які розглядають як варіанти базових.

У діалогічних структурах, як і в будь-яких інших, розрізняють лівобічну й правобічну валентність ознакових слів. Лівобічна валентність дієслова представлена в реченнях-репліках суб'єктною одиницею, правобічні позиції диференціюються на такі синтаксеми: об'єктну, адресатну, інструментальну (знаряддя або засіб дії) та локативну (початковий шлях руху, шлях руху і кінцевий пункт руху). У семантичному плані такі компоненти вказують на різні відношення між предметами й явищами позамовної дійсності.

Певна фіксована позиція субстанційних синтаксем відбиває саме структуру мови. На мовленнєвому рівні лівобічні та правобічні аргументи залежно від реалізації комунікативного завдання можуть переміщуватися.

Джерельна база засвідчила особливості щодо функціонування в мовленнєвих конструкціях субстанційних компонентів, зумовлених потенційною можливістю ознакового слова дії. З метою забезпечення одного із учасників діалогу точною та швидкою інформацією речення-репліки тяжіють до ущільнення. Побудова певної конструкції в розмовному мовленні визначається рядом умов. Це передусім комунікативне завдання, мета висловлювання та об'єм інформації, що закладений у компонентах.

Найчастіше в реченнях-репліках уживаються три- та чотиримісні предикати дії, які мають певні особливості щодо лексичного вираження субстанційних позицій.

Поширеними в структурах діалогу є дво-валентні предикати дії (20%), такі як: *балувати*, *берегти*, *відчиняти*, *впадати*, *дивитися*, *заступитися*, *молитися*, *оберігати*, *обступити*, *підступити*, *присягати*, *пропити*, *утікати*. Вони реалізують свою семантику через заповнення лівобічною суб'єктною і правобічною об'єктною субстанційними синтаксемами.

Наше дослідження показало, що найпродуктивнішими є речення-репліки з матеріально вираженими аргументами, які зумовлені валентністю ознакового слова, що визначають цілий ряд ситуацій. Семантичне навантаження суб'єктної позиції вказує на номінацію особи, а об'єктна позиція позначає істоту або предмет, на який переноситься певна дія, виконувана активним діячем. Експліцитність у структурі діалогу об'єктної позиції допомагає розкрити специфіку не тільки інформативно недостатнього предиката, але і усього речення із цими дієсловами. Наприклад: – *Я й беріг рабів*, – *затремтів Жадігер* (В. Малик); – *Князь Тур нікому не присягав*; – *Вони за нас заступляться!..*; – *Варвари обступили столицю!* (Р. Іванченко); – *Балує тебе мати*, – *казав батько* (Панас Мирний); – *Туман сховає трапезу*, – *сказав Іоанн* (В. Шевчук).

Хоч валентність і є постійною величиною для ознакового слова, однак не всі його потенційні можливості, закладені в семантиці, знаходять вираження спеціальними синтаксемами в поверхневій структурі речення-репліки.

Частими в мовленнєвих конструкціях є дво-місні предикати дії, при яких залежно від комунікативного завдання лексично не виражена суб'єктна синтаксема, наприклад: – *Нас оточують!* – *закричав Добриня*; – *Ти за нас молилася?* – *Молилася за тебе* (В. Малик); – *Що ж я зробила тебе?* – *запитала Любоша*. – *Погубила хлопця* (А. Іванова); об'єктна синтаксема: – *Он сваха дивиться*, – *посварився на Книша секретар* (Панас Мирний); – *І всі-то трави лікують?* – *Деякі вбивають*; – *Звідки трави знаєш?* – *Я вчилася* (А. Іванова).

Рідковживаними є структури, в яких при предикатах дії об'єктна та суб'єктна синтаксеми одночасно є імпліцитними, наприклад: – *Що там у тебе?* – *Кущую!* – *і вона ткнула йому ложечку до рота*; – *Ти служила у пана?* – *Служила*, – *одказала Христя* (Панас Мирний); – *І ото ти ловила його живцем?* – *А ловила*. – *відповіла Наталка* (І. Багрянний); – *Стріла де?* – *Поламав* (А. Іванова). Мета функціонування таких мовленнєвих будов – максимально точно відповісти на поставлене комунікативне завдання, що містить у собі репліка-запитання, підкресливши безпосередньо значення самої дії. Наявність у дієслова семи суб'єкта і об'єкта можна визначити з попереднього контексту або з моделі самої ситуації.

Поширеними в реченнях-репліках є тримісні предикати дії (24%), такі як: *бити*, *варити*, *віддавати*, *відстрілюватися*, *віщувати*, *влучити*, *возносити*, *в'язати*, *годувати*, *давати*, *дарувати*, *дряпати*, *загіпнотизувати*, *захищати*, *зламати*, *зліпити*, *зробити*, *жати*, *колотити*, *над-*

силати, обороняти, помолитися, пригощати, присилати, продавати, різати, розитовзхувати, струїти, убивати, цокатися та ін. Вони вимагають лівобічної суб'єктної позиції та правобічних об'єкта, адресата або інструментала.

Наявність у семантиці тривалентного предиката дії семи «давання», крім правобічної об'єктної субстанційної позиції, відкриває місце адресатній синтаксеми: – *Ми зробимо собі Маринку...* – каже Горпина; – *Я усім щастя принесу, – усміхаючись, торохтіла попада (Панас Мирний); – Ти продав її комусь!* – Барджил скочив на коня; – *Що тут діється?* – Християни возносять *Богу молитву, – спокійно підійшов до нього Мефодій (Р. Іванченко).* У цих побудовах уживаються всі лексично виражені аргументні позиції, що не є надмірними в значеннєвому плані та з інформативного боку конкретизують значення дієслівної дії.

Проте частими є речення-репліки, в яких, з метою уникнення переваженості мовлення, опускаються необов'язкові з комунікативного боку компоненти. Це реченнєві конструкції з імпліцитним суб'єктом, оскільки він не є значущим для смислового завершення структури: – *Мені зламають хребет!* – *відповів твердо Ілля (В. Малик); – Дамо тобі данину;* – *Не дамо хазарам данини, – сказав князь Тур;* – *Князеві віддаю дочку (Р. Іванченко); – Лавку подай мені. – прошипів Кирикучка (Б. Лепкий).* У таких будовах значення суб'єкта з'ясовується завдяки певним частководієслівним категоріям, які властиві дієслівним формам.

Менш вживаними є мовленнєві структури із імпліцитною адресатною синтаксемою. Наприклад: – *Що це таке?* – *запитала. – Вона віщує погоду;* – *Пан прислав узвар...* (Ю. Мушкетик); – *Деревляни коней не дадуть (Р. Іванченко); – Землю він віддасть (Панас Мирний); – Ти, певно, йдеш до Семена?* – *запитав палко Микита. – Подаю рушники (М. Кропивницький).* Позиція адресата дії є необов'язковою з комунікативного боку, при цьому інформативно значущим є передусім значення самої дії та особа-виконавець.

Поодинокими є конструкції з тримісним предикатом дії, при якому вживається лише лівобічний суб'єктний компонент, а правобічні об'єктна та адресатна одиниці є імпліцитними, оскільки інформація про них уже відома з репліки-запитання і не є актуальною для реалізації комунікативного завдання репліки-стимулу: – *Де се ти взяла ці гроші?* – *прикро дивлячись на дочку, спитала вона Христі. – Хазяїн дав...* (Панас Мирний); – *А потім квіти мені будуть?* – *Я носитиму!* – *Борис схопив її руку (Ганна Черінь); – А хлібець дає вам...?* – *услесливо натякав Іван. – Бог дає... – виходячи, сказала Одарка (М. Кропивницький).*

Регулярними є тривалентні предикати дії із семою «інструментальності», відкриваючи при цьому позицію для інструментальної синтаксеми: – *Ти ж мене без ножа ріжеш!* – *сказала Пріська (Панас Мирний); – Вої б'ють у двері палицями, – сказав наляканий слуга; – Ми зліпили його руками!* – *розлютився кістлявий;* – *Її мунгали били пороками;* – *Що тоді?* – *запитала, благаючи Маріам. – Я його уб'ю мечем!* – *скрикнув зубами Ілля (В. Малик).*

Структурна схема речень з такими предикатами має варіанти реалізації в діалогічному

мовленні. Це виявляється в імпліцитності певних компонентів, що мають надмірний семантичний характер. Поширеними є будови, в яких інструментальна синтаксема є нульовою, оскільки важливе значення має інформація про виконання дії. Наприклад: – *Я уб'ю Жадігера!* – *заплющивши очі, заридав Добриня;* – *Ти зробиш те, про що я прошу?.. – прошепотіла Янка. – Я захищати му тебе;* – *Вони влучать у нас!* – *застережно гукнув Добриня (В. Малик); – То вона вас загіпнотизувала!* – *сміявся Максим (А. Дімаров); – Архонт мене вже пригостив, – різко вигукнув Ясон (В. Чемерис).*

Значно рідше в мовленнєвих конструкціях при тримісних предикатах дії не заповнюються позиції одночасно суб'єктного та інструментального аргумента, наприклад: – *Струїла Бистрину...* (Р. Іванченко); – *Купців обороняв (Ю. Мушкетик); – Нащо олії, тіточко?* – *Ноги намастити (Ганна Черінь).* Зафіксовано поодинокі приклади реченнєвих структур з дієсловими дії, в яких суб'єкт та об'єкт дії є імпліцитними. Наприклад: – *Що робитимуть з Маріам?* – *запитав Ілля. – Битимуть батогами (В. Малик); – І що далі ти їй зробиш?* – *запитала нетерпляче Галя. – Обітру снігом (В. Козаченко); – Що ж вони з ним зроблять?* – *Словами не відіють (М. Кропивницький).* Такий варіант речень підкреслює значення самої дії та засіб її здійснення.

За нашими даними, найчастотнішу групу тривалентних предикатів дії в художніх діалогах становлять дієслова із семою «давання».

Поширеними в мовленнєвих конструкціях є чотиримісні ознакові слова (23%), такі як: *бігти, відпустити, вцілити, іти, ловити, навести, писати, провести, поранити, повиганяти, перейти, повести, пускати, прискакати.* Вони реалізують свою семантику через залежні лівобічну суб'єктну і правобічні (об'єкт дії, адресат дії, знаряддя дії або локатив дії) субстанційні елементи.

Тяжіння до економії мовних засобів у реченнях-репліках з чотиривалентними предикатами дії вплинуло на те, що певні субстанційні синтаксеми, прогнозовані потенційними можливостями дієслова, частіше, на відміну від дво-тримісних ознакових слів дії, не знаходять лексичного вираження в поверхневій структурі речення. Проте нами зафіксовано невелику кількість діалогічних конструкцій, в яких синтаксеми представлені експліцитно. Це речення з дієслівними предикатами, що у своїй семантичній структурі мають сему «місцезнаходження». Наприклад: – *Я вогнем наведу порядок в Орді!* (В. Малик); – *Мене вцілив печеніг... стрілою в груди. – повів Ант (С. Склярєнко); – Він догнав нас по дорозі у село, – підтвердив один з офіцерів;* – *Я зловив малого у Ілька в садибі (Ю. Мушкетик); – Загнав гетьман у кут нашого дяка!* – *говорив один (В. Лозинський);*

Із метою комунікативної завершеності в семантико-синтаксичній структурі речення-репліки, сформованої чотиримісними ознаковими словами дії, найчастіше суб'єктна та об'єктна синтаксеми є облігаторними. Відсутність аргументів акцентує увагу на результативному характері дії. Наприклад: – *А чому ж ти живий?* – *запитав Святослав. – Вони поранили*

мене, – *Свенелд показав на груди* (С. Скляренко); – *До переправи нас проведе Тиммар* (Р. Іванченко); – *На нас козак пішов... – із жабом прошепотів старий* (З. Тулуб); – *Чоловіки повели полонених. – шепотіли між собою жінки* (В. Малик). Дві інші субстанційні правобічні одиниці можуть бути як обов'язковими, так і факультативними. Це дозволило виділити в межах структурної схеми варіанти поєднання ризних компонентів у реченні-репліці.

Найчастіше, за нашими даними, в мовленнєвих конструкціях з чотиривалентними предикатами дії нульовим компонентом є локативна синтаксема зі значенням вихідного пункту, оскільки комунікативно значущою є нова інформація саме про кінцеву точку шляху. Наприклад: – *Як же ти опинився тут?* – *запитав Ілля. – Мене воевода послав на Рось, – відповів Добриня;* – *Ми не пустимо ворога на вал!* – *вигукнув Івануцьо* (В. Малик); – *Сторожа не пускає нас на місто* (П. Куліш); – *Я поведу лодію до Ірпеня. – пролунав голос Соловія* (Р. Іванченко); – *Та гроші в скриню до Івги перейшли* (Панас Мирний). Рідше імпліцитною в реченнях-репліках є локативна синтаксема зі значенням кінцевої точки шляху. Наприклад: – *З Володимирового града прискакав гонець від княгині, – голосно сповістив двірський* (В. Малик); – *Він нас відпустив з полону, – випалив Добриня;* – *Вода з хати людей повигонила...* (Панас Мирний); – *Ти звідки?* – *запитала Ярина. – Я іду з Любеча, – відповіла дівчина* (С. Скляренко). Діалогічному мовленню властиві конструкції на зразок *Князь на деревлян іде* (Р. Іваненко); *На ловця і звір біжить* (В. Малик), в яких локативна синтаксема початку й кінця шляху є імпліцитною, оскільки зосереджується увага саме на проходженні дії.

Аналіз матеріалу показав, що в реченнєвих будовах не є поширеними чотиримісні ознакові слова дії із семою «писати». Наприклад: – *Я напишу листа князю Ярославу, – сказав молодик;* – *Що ж нам робити?* – *Пишу в Галич князеві* (В. Малик); – *Що ж він робе?* – *спитав Книш. – Пише...* (Панас Мирний); – *Пиши мені на цю адресу* (Ганна Черинь).

У реченнях-репліках рідше, порівняно з три- та чотиривалентними, уживаються п'яти- та шестивалентні предикати дії.

У діалогічних єдностях найчастіше вживаються такі п'ятимісні ознакові слова дії (17%), як, *вийжджати, привести, принести, прислати, теревити*; шестимісні предикати дії (16%) на зразок *повезти, привезти*. Залежно від комунікативної настанови, речення-репліки з такими багатовалентними ознаковими словами, містять різну кількість субстанційних компонентів, не всі з яких репрезентовані експліцитно: *п'ятимісні* структури: – *Я принесу Янці зілля, – відказала Милана;* – *Князь виїздить із Києва!*; – *Я привів тобі лікаря, – сказав воевода;* – *Де ти роздобув таку пташину?* – *усміхнувся Батий. – Сотник Жадігер привів для мене;* – *Матінка принесла тобі вечерю...* – *сказала Янка;* – *Я принесла вам їжу, – буркнула Янка* (В. Малик); – *Що тобі?* – *Свічки приніс, – мовив солодко Кастор;* – *На кого покину своє добро?* – *зажурився Кривоуст. – Син невістку тобі приведе, – змахнув слюзину Кукиша* (А. Іванова), повна валентна рамка яких

охоплює п'ять іменникових синтаксем зі значенням діяча, об'єкта дії, адресата дії, вихідного і кінцевого пунктів руху, *шестимісні* структури: – *А тато гостинець привіз із міста...* (Панас Мирний); – *Ми повеземо товар до боярина Дмитра. – старший підняв руку;* – *Ми привезли бояринові крицю...* (В. Малик); – *Повези матері гостинця, – повернулася Христя;* – *Ти возитимеш морозиво Терез, – каже Ваня* (Є. Плужник), в яких мають реалізовуватися аргументи у функції суб'єкта дії, об'єкта дії, адресата дії, засобу дії, вихідного і кінцевого пункту руху. Так, наприклад, в одній із конструкцій лексично вираженими є лівобічна суб'єктна позиція тато, правобічні об'єктна гостинець та локативна із значенням початку шляху із міста, а решта правобічних синтаксем (*адресатна (кому?), інструментальна (чим?) та локативна із значенням кінця шляху (куди?)*) не є інформативно значущими, а тому імпліцитно виражені в реченні-репліці. Однак ці позиції можна вважати реалізованими, оскільки їхня відсутність не порушує розуміння змісту висловлювання.

Отже, за нашими даними, в реченнєвих конструкціях функціонують усі валентні класи предикатів дії. Найчастіше вживаються три- та чотиримісні ознакові слова дії. Українському діалогічному мовленню повна кількісна реалізація валентної рамки предикатів дії загалом не властива, оскільки, як уже зазначалося, реченням-реплікам властиве тяжіння до ущільнення структур та їх лаконічність. Експліцитність дієслівних значень здійснюється в межах двох-чотирьох аргументів. Факультативні субстанційні синтаксеми, доповнюючі конкретизацію значення ознакового слова, заміщують позиції в усіх можливих у кількісному плані структурах предикатів дії. Проте їх реалізація обмежена. У конструкціях з нульовими аргументами виділяється результативний характер самої дії.

Таким чином, будь-яка конструкція діалогічного мовлення є результатом творіння людини, будова якого визначається лінгвістичними та паралінгвістичними чинниками, насамперед потребами мовного спілкування. Мовець, будучи учасником діалогу, залежно від конкретної ситуації та умов її проходження, на основі близьких стосунків, етапів знайомства, може ставити перед собою різні комунікативні завдання. Володіння інформацією, яку обговорюють, впливає на визначення й використання певної кількості одиниць під час мовного акту для повного взаєморозуміння. Проте речення будуються за певними моделями, які закріплені в даній мові. Наявність у діалозі простих за структурою речень говорить про те, що співрозмовники за їх допомогою кондесовано передають певний зміст, який є зрозумілим один одному. Тому виправданим у мовленні є використання речень-реплік із предикатами дії, як найчастотнішого семантичного типу ознакових слів, який має свою специфіку в реалізації валентної рамки за рахунок експліцитності та імпліцитності в поверхневій структурі різної кількості субстанційних синтаксем. Відсутність залежних іменникових компонентів у будові речення не створює відхилення від норми, проте допомагає співрозмовникам швидко отримати необхідну інформацію без називання неактуаль-

них у даний момент слів. У такому разі ефективність комунікативного акту визначається значенням мови, розумінням її структури, внутрішніх закономірностей та законів.

Список літератури:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
2. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення: [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
3. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т. Є. Масицька. – Луцьк: Ред.-вид. відділ. Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 1998. – 208 с.
4. Масицька Т. Є. Семантико-синтаксичні реченнєві залежності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.01 – «Українська мова» / Т. Є. Масицька. – Київ, 2017. – 39 с.
5. Мединська Н. М. Валентні властивості ознакових слів / Н. М. Мединська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог: Вид-во НаУОА, 2014. – Вип. 50. – С. 87-91.
6. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: [монографія] / О. Г. Межов / [відп. ред. І. Р. Вихованець]. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис [підручник] / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Колодійцева. – К.: Знання, 2010. – 263 с.
8. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М.: Прогресс. – 1988. – 656 с.
9. Щербачук Н. П. Семантико-синтаксична структура простого речення в діалогічному мовленні (на матеріалі художніх творів): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – «Українська мова» / Н. П. Щербачук. – К., 2006. – 219 с.

Щербачук Н.П.

Ровенский государственный гуманитарный университет

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ВАЛЕНТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДИКАТОВ ДЕЙСТВИЯ В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЙ-РЕПЛИК

Аннотация

В статье прослеживаются закономерности реализации валентного потенциала предикатов действия в семантико-синтаксической структуре простых предложений-реплик диалогических единств типа вопрос-ответ. Указано, что смысловую основу таких конструкций формирует предикат действия, как самый распространенный семантический тип признаков слов, и его валентность. Отмечено, что под влиянием лингвистических и паралингвистических факторов семантическая парадигма предиката действия в диалогах включает различные в количественном и качественном плане валентные структуры. Сосредоточено внимание на анализе эксплицитности/имплицитности признаков слов действия в диалогических единствах. Выявлены особенности реализации нульместных-семиместных предикатов действия в структурах диалога.

Ключевые слова: предложение-реплика, диалог, семантико-синтаксическая структура предложения, валентность, предикат, предикат действия, субстанциальные синтаксеммы.

Shcherbachuk N.P.

Rivne State University of the Humanities

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF THE VALENCE POTENTIAL OF ACTION PREDICATES IN THE SEMANTIC-SYNTACTIC STRUCTURE OF THE SENTENCE-REPLY

Summary

In the article it was deduced the regularities of implementation of the valence potential of action's predicates in semantic-syntactic structure of simple sentences-replies of dialogical unities of the question-answer type. It is indicated that the semantic basis of such structures is formed by the predicate of action, as the most common semantic type of sign words, and its valence. It is also noticed that under the influence of linguistic and paralinguistic factors the semantic paradigm of predicate of action in dialogues includes different in quantitative and qualitative plan valence structures. The focus is on the analysis of the explicit/implicit nature of the indicative words of action in dialogical unities. It was found out the features of implementation of zero-place seven-place predicates of action in dialogue structures.

Keywords: sentence-reply, dialogue, semantic-syntactic structure sentence, valence, predicate, predicate of action, substantive syntaxes.